

ETÉDI PÉTER

Az oktatáspolitikai változások nevelés- és eszmetörténeti háttere

Munkámban arra teszek kísérletet, hogy a magyar oktatásügy történetéből legalább vázlatosan bemutassam azokat az elemeket, amelyek a ma zajló átalakítás szempontjából megítélésem szerint valamilyen értelemben előzménynek tekinthetők. Néhány olyan csomópontot, tendenciát, jelentős oktatáspolitikai fordulatot szeretnék érinteni, amelyeknek az eszmei hátterét és gyakorlati megoldásait a jelen változások tervezési szakaszában a törvényalkotók esetleg tanulmányozták és értékelték.

Magyarország kormánya tagjainak gyakorta kommunikált megfogalmazása szerint a hatalmon lévő pártszövetség érvényesíteni kívánt eszmerendszerének legfontosabb elemei: nemzeti elkötelezettség, szuverenitás az Európai Unión belül, keresztény-konzervatív szellemiség, az állampolgárok érdekében az állam szerepvállalásának erősítése, az esélyegyenlőség megvalósításának szándéka.

A közoktatás koncepcionális és szerkezeti átalakításának a háttérben nézetem szerint a törvényalkotóknak az a meggyőződése áll, miszerint a nemzeti elkötelezettség, a keresztény erkölcsiség és az esélyegyenlőségre való törekvés leginkább úgy válhat a közgondolkodás alapértékévé, ha ezek szervesülése már a gyermekkorban, az iskolákban végbemegy, vagy legalábbis megkezdődik.

Kelemen Elemér írja *Az államosítás oktatástörténeti előzményei* című 2008-as munkájában:

„Az iskola feletti rendelkezés joga [...] – különböző szándékú és eltérő jellegű törekvések nyomán, lappangva vagy nyíltan – évszázadok óta jelen volt a magyarországi politika történetében, és végigkísérte az oktatásügyi modernizáció – eredményekben és fordulatokban oly gazdag – másfél-két évszázados hazai történetét.”¹

Az oktatás a társadalom olyan rendkívüli fontosságú alrendszere, amely a maga jellegzetes módján híven tükrözi az adott társadalom jellegét, hatalmi tagozódását, eszme- és szokásrendszerét, kultúráját. A mindenkori körülmények egyfajta hű leképezése.

Suprema Inspectio

Nyilvánvalónak tűnik, hogy egy nagy befolyással bíró politikai szerveződés a hatalomra jutását követően – éppen politikai ereje érvényesítése érdekében – haladéktalanul hozzálát az oktatási rendszer átszervezéséhez. Sok példát találunk erre a magyar neveléstörténetben.

Fináczy Ernő írja *Az újkori nevelés története* című híres munkájában:

„Az államnak az a természetes feladata, hogy valamely egységbe foglalja az ország összes közművelődési tényezőinek munkásságát, *először jelentkezik* (kiemelés tőlem, EP) – még csak legáltalánosabb körvonalaiival ugyan – az 1715. évi LXXIV. és az 1723. évi LXX. magyar törvénycikkekben, melyek megállapítják a királynak az összes alapítványok és iskolák fölött való felügyeleti jogát, a Suprema Inspectiót.”²

Magyarországon valójában tehát először III. Károly hozott olyan rendeletet, amelyben kinyilvánítja, miszerint az uralkodó joga, hogy az iskolák fölött felügyeletet gyakoroljon. Ez azonban sokkal inkább elvi, mintsem gyakorlati irányítás volt.

Érdeemes tudnunk, hogy III. Károly 1711-ben, a Rákóczi-szabadságharc bukásának évében került hatalomra. Abban, hogy III. Károly kinyilvánította a Suprema Inspectio jogát, szerepe lehetett annak a szándékának is, hogy a lázongásra hajlamos magyarok átnevelését már az iskolapadban megkezdje.

Felvilágosult abszolutizmus

A jelenlegi roppant közoktatási átalakítás egy másik lehetséges gyökere nézetem szerint a felvilágosult abszolutizmusban keresendő. A 18. század végén régióink (Kelet-Közép-Európa) több

uralkodója – a porosz II. Frigyes, a Habsburg Mária Terézia, az orosz Nagy Katalin – a „tisztá ész kritikája” jegyében a társadalom lehetséges és célszerű racionalizálásában hitt.

A felvilágosult uralkodók kiterjedt levelezést folytattak, és tisztában voltak koruk aktuális társadalmi, politikai, kulturális áramlataival. Műveltek és tájékozottak voltak. Egyfajta felvilágosult küldetésstudattól vezéreltetve akarták korszerűsíteni államukat, benne elsősorban a gazdaságot és az oktatást. A tradíciókra, a meggyökeresedett szokásokra nemigen voltak tekintettel, és hittek reformjaik erejében és sikerében. A történelem bizonyos tekintetben igazolta is törekvéseiket, működésük jelentősen hozzájárult e birodalmak fejlődéséhez.

Ratio Educationis

Mária Terézia uralkodásának Magyarországon kétségkívül az oktatás átalakítása volt az egyik legjelentősebb eredménye. A Ratio Educationis (1771., 1777.) kiadásáig az uralkodó az oktatás irányításába nem avatkozott bele, mindössze elvi jogokat tartott fenn magának, és az iskolák vagyónáról kért kimutatásokat.

Ezúttal már másról, többről volt szó. A Magyar Katolikus Lexikon így fogalmaz: „A Ratio Educationis legfőbb neveléstörténeti újszerűsége, hogy egységes iskolarendszert kívánt létrehozni, és azt központi állami irányítás alá akarta vonni.”³ A lexikon e tömör megállapítása mintha a 2011. évi köznevelési törvény és a hozzá kapcsolódó jogszabályok alapvető sajátosságaira és törekvéseire utalna. A tankerületi rendszer is e korból származtatható, noha a tankerületek száma a 18. századbéli, jóval nagyobb területű országban mindössze kilenc volt, sőt később e szám hatra csökkent.

Az oktatás azért tekinthető a társadalom egyik legmeghatározóbb alrendszerének, és azért alapvető stratégiai eszköz, mert – politikai kurzustól valójában függetlenül – arra képes, amire a családon kívül semmi más: pontosan kidolgozott és alkalmazott működési rend esetén szellemi befolyása alá tudja vonni az ifjúságot, a jövő nemzedékét, nemzedékeit. A gyerekeken keresztül pedig, ha a kívánt módon látja el a feladatát, bizonyos vonatkozásokban a szülőket is. Össztársadalmi hatása van.

Entwurf

A császár 1849. szeptember 15-én hagyta jóvá a Leo Thun-Hohenstein gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter által előterjesztett dokumentumot.

Az Entwurf többek között létrehozta a nyolcosztályos gimnáziumot 10-18 éves fiúk számára, és ez a rendelet vezeti be az érettségi vizsgát. Számos pozitív hozadéka volt tehát. A benne foglalt követelményrendszert ugyanakkor néhány iskola nem tudta teljesíteni, melyek így néhány év múlva bezártak. „A szaktanári rendszer bevezetésére, a laboratóriumok, szertárak előírás szerinti fejlesztésére sok helyütt nem nyílt lehetőség. [...] Éppen ezért több - korábban híres - iskolának be kellett zárnia kapuit. A bécsi kultuszminisztérium négy év türelmi idő után megvonta tőlük a nyilvánossági jogot.”⁴

Figyelemreméltó az Entwurf jóváhagyásának fentebb már rögzített dátuma: 1849 ősze. Nyilvánvaló, hogy e különlegesen érzékeny időszakban Bécs a lehető legsokrétűbb módon kívánta érvényesíteni központosító törekvéseit. Erre az egyik legtöbb eredménnyel kecsegtető lehetőség természetesen az oktatás átszervezése és centralizálása.

Eötvös

1868-ban, a kiegyezés után Eötvös József végre hozzáfoghatott sok évtizedes álma megvalósításához, a teljes körű népoktatás kiépítéséhez. Létrejött a 1868:38. tc, Magyarország első népoktatási törvénye.

Eötvös korában még nem voltak állami vagy önkormányzati fenntartású iskolák. A meglévő felekezeti iskolákat tekintette az alapnak, amelyre a megálmodott állami közoktatási struktúra majd támaszkodik. Nagy jelentőségű gondolatsorában kifejti, hogy „ott, hol a szülék vagy az egyház a gyermekek oktatásáról nem gondoskodnak, az állam vállalja magára ezt a kötelességet”.⁵ A mai oktatáspolitikai egyik legfontosabb elve Eötvös koncepcióján alapszik: az állam kötelezettséget vállal a gyermekek oktatásában, ugyanakkor ennek logikai párjakét a gyermeknek kötelező iskolába járni. Eötvösi gondolat, hogy a szülőt pénzbüntetéssel sújtják, ha a gyermekét nem járattja iskolába. Eötvös eszménye, a teljes körű népoktatás nyilvánvalóan fölismerhető a társadalmi leszakadás megakadályozásának mai szándékában. *Neveléstörténet* című munkájában a Pukánszky-Németh szerzőpáros kimutatja, milyen rendkívüli nehézségek árán, és csupán évtizedek alatt lehetett megvalósítani az eötvösi eszmét. A szerzők arra is emlékeztetnek, hogy Eötvös ugyanakkor határozottan óvott az állam túlzott szerepvállalásától.⁶

Klebensberg

Klebensberg Kuno tízévi kultuszminiszteri tevékenysége mérföldkő a magyar közoktatás történetében.

Szinte megszámlálhatatlan sokasága van a nevéhez fűződő intézkedéseknek, reformoknak. Munkássága a mintegy 5000 (jórészt tanyasi) iskola létesítésétől a természettudományok felkarolásán át a középiskolai tanárok képzésének törvényi szabályozásán és a középfokú oktatás megreformálásán keresztül a felsőoktatás átszervezéséig, nagyszabású egyetemi építkezésekig ível. Radikálisan átalakította és megújította az oktatás teljes spektrumát.

Tragikus nemzeti sorsforduló és Trianon után a hadikiadások tiltása kellett ahhoz, hogy Klebensberg ma már hihetetlennek tűnő összegekkel fejlessze a nemzet felemelkedését célzó oktatást. A klebensbergi fordulat titka azonban nem csupán a pénz volt – átfogó programját szisztematikusan, igen nagy körültekintéssel valósította meg. Kulcskérdése ez a nagy változások sikeres végrehajtásának.

Hóman

Hóman Bálint egy pár hónapos megszakítás közbeiktatásával közel 10 éven át, gyakorlatilag közvetlenül Klebensberg után volt vallás-és közoktatásügyi miniszter, 1942 júliusáig. Öntudatos magyar nemzeti egység megvalósítását tűzte ki célul, és erősíteni kívánta az iskolákban oktatandó anyag nemzeti jellegét. Felkarolta a szegény sorsú tehetséges gyermekek oktatását

„Egyetlen magyar iskolának sem lehet célja a pusztá szakismeretközlés. Valamennyiünknek elsőrendű feladata a magyar életre való céltudatos előkészítés, az ifjúság erkölcsi nevelése, jellemének szilárdítása, kötelességtudatának fejlesztése, vallás-erkölcsi és nemzeti alapon nyugvó egészséges magyar világszemléletének kialakítása.” – írta Hóman 1939-ben.⁷

Miniszteri működése egyik legfőbb oktatásügyi eredményének a tanügyigazgatás szervezeti átalakítását tekintette. Az 1935:6. törvény értelmében az ország valamennyi iskolája nyolc tankerületi főigazgató irányítása és ellenőrzése alá került. Nevelésen Hóman voltaképpen a nemzet nevelését értette, és számos egyéb intézkedése mellett az iskolák szakmai felügyelete is valójában a nemzet szellemiségének megerősítését szolgálta.

*

A II. világháború utáni korszak oktatáspolitikai változásaira a hatalmon lévő pártszövetség ideológiai irányultsága okán e dolgozatban nem láttam indokoltnak utalni.

Nincs módomban megítélni, hogy a törvényalkotók jelen korunk nagymérvű oktatásügyi átalakításának előkészítésekor végeztek-e valamifajta tudatos történelmi visszatekintést. Érdekes volna ezt tudni, és talán egyszer majd a jövőben erre is fény derül. De voltaképpen nem is ez a lényeg. Én dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy az új közoktatási-köznevelési jogszabályok

szellemiségében és a rendelkezések gyakorlati végrehajtásában milyen adekvát oktatáspolitikai előzmények mutathatók ki, függetlenül az oktatásügy irányítóinak tényleges vagy vélelmezhető szándékától.

¹ Kelemen Elemér: *Az államosítás oktatástörténeti előzményei*, Neveléstörténet, 2008. évf. 3-4. szám
http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=akt&eid=38&rid=1&id=341

² Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története*, 1927. Harmadik rész, első fejezet
<http://mek.oszk.hu/04700/04736/html/finaczyujkori0016/finaczyujkori0016.html>

³ Magyar Katolikus Lexikon
<http://lexikon.katolikus.hu/R/Ratio%20educationis.html>

⁴ Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*, 1996. IX. / A / 2.
<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm#Heading4>

⁵ Eötvös József: *A népiskolai törvényjavaslatról* Beszéd. Eötvös József művei. Magyar Helikon, Bp., 1976. 403.

⁶ Pukánszky-Németh: *Neveléstörténet*, IX. / B / 1.

⁷ Idézi: Romsics Ignác: Egy miniszter a tévesztett úton; eredeti közlés: *Élet és tudomány*, 2000. április
in: Vörösvári Újság, 2006. augusztus
<http://pilisvorosvar.hu/vorosvariujsg-regi/2006/augusztus/7.htm>